

VARIAUTOR – VARIISIK VÕI VARJUKIRJANIK?

Anne Arold

Ülevaade. Kirjutis on ajendatud mõnedest mitmekeelsetes elektroonilistes ja trükitud erialasõnastikes esinevatest eksitavatest termini-kirjetest. Tähelepanu keskmes on autorsuse ja variautorsusega seotud mõistete rühm, eelkõige terminina tunnustatud nimisõna *variautor*, mida on võimalik mitmeti tõlgendada. Täiendsõnaga *vari* moodustatud sõnade rühma analüüsi abil näidatakse, mil viisil liitsõna aktuaalne tähendus sõltub põhisõna semantilisest struktuurist. Põhisõnana esinevate isikunimetuste juures saab seejuures määravaks asjaolu, kas isiku juures osutatakse konkreetsel juhul lihtsalt inimesele kui füüsilisele olendile või isikule kui teatava tegevuse läbivijale *resp.* omaduse kandjale. Liitsõna *variautor* ambivalentsus on tingitud sellest, et põhisõnas on ei tõuse kumbki nimetatud komponentidest piisavalt selgesti teise kõrval esile, mis võimaldab aktualiseerida täiendsõna eri tähendusvariante. Analüüsi tulemusena leiab kinnitust, et uue morfoloogiliselt kompleksse termini kasutuselevõtmisel on vaja täpselt määratleda selle baaselementide semantiline struktuur ning prognoosida nende kombineerimisel käivituv(ad) tõlgendusmehhanism(id), ennetamaks ohte morfosemantiliselt ambivalentsete sõnade tõlgendamisel ja tõlkimisel.

Võtmesõnad: leksikoloogia, leksikograafia, sõnamoodustus, terminoloogia, eesti keel, saksa keel, inglise keel

Leksikaalne polüseemia oskuskeeles

Polüseemia on keeles loomulik nähtus, mis ei pruugi emakeelses suhtluses tähelepanu pälvida, sest konkreetne situatsioon suunab kuulajat/lugejat tõlgendama teksti reeglina just nii, nagu kõneleja/kirjutaja on mõelnud. Samas võimaldab mõistete hägusus suhtluspartnerit ka sihilikult eksitada sel teel, et ambivalentset sõna kasutatakse kontekstis, kus selle tõlgendusvõimalusi on rohkem kui üks. Eesmärgiks võib sel juhul olla tahe väljendada humoorikalt (iironiliselt) või lihtsalt üllatada.

Halvemal juhul peitub sellise väljendusviisi taga soov oma tegelikke mõtteid varjata ja ühese tõlgendamisvõimaluse puudumist enda kasuks pöörata. Tõlkijale võib taotluslikult mitmeti mõistetav sõnakasutus tekstis saada lausa ületamatuks tõkkeks, ning seda mitte ainult ilukirjanduse vahendamisel. Georg Wilhelm Friedrich Hegeli filosoofiline õpetus pakub suurepärase näite selle kohta, kuidas ühe mitmetähendusliku verbi *aufheben* abil võib kokku võtta terve filosoofilise maailmakäsituse tuuma.¹ Hegeli tõlkijailt nõuab selle edasiandmine paratamatult omapoolsete kommentaaride lisamist viitega sõna *aufheben* tähendusvariantidele. Teiselt poolt võib aga lähtekeeles üheselt mõistetava termini sisu keelte tüpoloogilistest ja spetsiifilistest erisustest tingituna sihtkeelses tekstis kasutatavate vastete mitmeti mõistetavuse tõttu hägustuda. Järgnev kirjutis käsitleb mõningaid probleeme polüseemseid elemente sisaldavate terminite tõlgendamisel, tõlkimisel ja leksikograafilisel kirjeldamisel, keskendudes vormiliselt baasmorfeemile *vari(-)/varju-* ning mõisteliselt autorsuse eri vormidele ja nende tähistamisele.

Kes on variautor?

Ühiskonnas, milles kehtivaid suhteid püütakse üha täpsemalt lepingute, reeglite ja eeskirjadega korrastada, ei jää lahterdamistest puutumata ka vabad kunstid. Otse vastupidi – intellektuaalse omandi ja autorsusega seotud küsimused on hõivanud õigusnõustajate ja advokaatide töös arvestatava koha, ehkki autori defineerimine isikuna, “kes on loonud kirjandus-, kunsti-, teadus-, tehnilise vm teose /.../” (VL) ei valmista raskusi üheski keeles. Reeglina on autori nimi avalikkusele teada ja tema autoriõigused teose suhtes seadusega kaitstud. Jättes kõrvale kollektiivse autorsuse, kus kaasautorite panus töö valmimisse võib olla erinev, ja loomevarguse ehk plagiaadi, tuleb praktikas ette teisigi kõrvalekaldeid sellest pealtnäha lihtsast seosest autori ja teose vahel. Kõige üldisemalt saab neid määratleda kui juhtumeid, kus teose loomisega reaalselt seotud isiku(te) nimi/nimed ei ole nende endi tahtel avalikustatud või üheselt tuvastatavad. Valdavalt on siin tegemist olukorraga, kus autor avaldab oma teose kas anonüümselt või varjunime (e pseudonüümi) all. Varjunimi on harilikult fiktiivne, teiste sõnadega – sellenimelist isikut ei eksisteeri, kuivõrd autori taotluseks ei ole anda põhjust siduda oma teost ühegi reaalse isikuga. Tema autoriõigused ei ole sellisel juhul kuidagi ohustatud ning tema üksi on vastutav ka oma teose sisu eest. Keerulisem on lugu siis, kui tegelik looja püüab avalikkust suunata pidama töö autoriks mõnd teist reaalset isikut, kasutades teose avaldamisel viimase nime varjunimena. Siin tekib juba rida juriidilisi probleeme, mis hõlmavad nii materiaalseid kui eetilisi küsimusi: Kellel on õigus küsida honorari? Kes vastutab töö sisu eest? Kellele peaks suunama kriitika? Kuidas on kaitstud tegeliku autori õigused ja tagatud tema vastutus kirjutatu eest ning mil määral peaks teksti eest vastutama avalikkusele autorina esitletav (vari)isik, kellele tegelik autor on andnud üksnes võimaluse oma nime “laenamise” nõustuda või mitte?

Tekstilooje alal leiab üha enam rakendamist veel kolmaski võimalus, mis inglise keeles on tuntud kui *ghostwriting* ning mis seisneb selles, et tekst väljendab küll selle autoriks peetava (avalikkusele tuntud) isiku mõtteid, kuid nende mõtete verbaliseerijaks on tolle isiku tellimuse anonüümseks jääv täitja, kelle “ametnimetus” on kujunenud *ghost writer*. See nimetus on kas otsese või tõlkelaenuna võetud

¹ Aufheben im Sinne von “Beseitigen”; Aufheben im Sinne von “Bewahren”; Aufheben im Sinne von “Hinaufheben” auf eine höhere Stufe bringen. Vt <http://www.philolex.de/hegel.htm> (20.08.2006).

kasutusele ka mitmetes teistes keeltes, sh eesti keeles.² Lisaks pakub Eesti Rahvusraamatukogu veebileheküljel paiknev raamatukogusõnastik (ERRS),³ mis sisaldab 4400 “Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu terminoloogiatoimkonnas läbiarutatud ja heakskiidetud terminit raamatukogunduse, bibliograafia, raamatuteaduse, info- tehnoloogia jm raamatukogunduse sidusaladelt”, eesti, inglise, vene, saksa, soome ja prantsuse keeles *ghost writer*’i eestikeelseks vasteks liitsõna *variautor*:

eesti	VARIAUTOR
seletus	isik, kelle nime all autor oma teose avaldab
	vt ka arvatav autor
	vt ka fiktiivautor
inglise	ghost writer
vene	тенево́й автор
saksa	Ghostwriter ⁴
soome	haamukirjoittaja ⁵ haamutekijä
prantsuse	auteur supposé (ERRS)

Ehkki “Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006” (ÕS 2006) ega “Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” (EKSS) sõna *variautor* hetkel veel ei sisalda, tundub see esmapilgul – võrreldes aeg-ajalt ka eesti keeles kasutatava toorlaenuga – olevat üsna õnnestunud vaste. Samas teeb aga nõutuks lisatud seletus: ‘isik, kelle nime all autor oma teose avaldab’. Nagu ülal märgitud, mõistetakse *ghost writer*’i all inglise keeles hoopiski **tundmatuks** jäävat autorit, kelle töö avaldatakse **võõra** nime all.⁶ Sama mõiste sisaldub ka enamikus teistes kirjes esitatud võõrkeelsetes vastetes. Venekeelse termini *тенево́й автор*⁷ kasutusnäited on seejuures mitmekesisemad.⁸ Eespool toodud tähenduse kõrval on seda väljendit pruugitud ka näiteks poliitiliste telgitaguste kirjeldamisel, tähistamaks märkamatuks jäävaid niiditõmbajaid. Prantsuskeelne vaste *auteur supposé*⁹, mis otseses tõlkes tähendab oletatavat autorit, annab *ghost writer*’i tähendust edasi vaid osaliselt, kuivõrd ei sisalda viidet sellele, et nimetatud isik pole mitte ainult arvatav, vaid ka tegelik autor (või õigemini: teksti tegelik kirjutaja).

ERRS-i kontaktaadressile saadetud lühimärkusele, milles sai juhitud tähelepanu sisulisele vastuolule termini seletuse ja selle võõrkeelsete vastete tähenduste vahel, saabus järgmine vastus:

Varjunime all teoste avaldamise korral ei esitata ju raamatu tiitliandmetes reeglina selle isiku nime, kes tegelikult teksti kirjutas (või arvatakse, et kirjutas). Ka on siin tegu mõiste tajumisega. Vrd ka ÕS: variisik – kelle nime

² Eesti keeles: *ghostwriter*, vt Mele Pesti. Esiteks kirjanikud. Aga naised ikka ka: Anna Gavalda: “.. Olete ühes intervjuus öelnud, et tahaksite olla ghostwriter (keegi kes kirjutab salaja tekste, mida teised oma nime all avaldavad). Kas see oli poos? – Absoluutselt tõsi! Ma ei taha olla avaliku elu tegelane, ma vihkan seda. Ma vihkann seda. Ma ju kuulan ja jälgin inimesi ja kirjutan neist – ma ei saa endale lubada anonüümsuse kaotust! ..” (Eesti Ekspress, 16.11.2005). <http://www.ekspress.ee/viewdoc/21EB5923C1B03C64C22570B4005E3683> (16.3.2006).

³ Vt <http://pang.nlib.ee/termin/> (17.11.2005), edaspidi: ERRS.

⁴ Ghost[w]riter [...raita], der; -s, - [enlgl. ghost-writer, eigtl. = Geisterschreiber] (bildungsspr.): Autor, der für eine andere Person, meist eine bekannte Persönlichkeit, bes. einen Politiker, schreibt u. nicht als Verfasser genannt wird ././ (GWDS) Ghostwriter [...], anonym er Autor, der im Auftrag und unter dem Namen anderer Personen Reden, Zeitungsartikel und Bücher schreibt. (Meyers GTL 1995).

⁵ Vt ka WOD <http://www.websters-online-dictionary.org/> (9.2.2006).

⁶ ghost writer – an unknown writer who produces copy to be signed by persons of prominence. (WOD).

⁷ литературный “раб”, vt WOD, <http://www.websters-online-dictionary.org/> (10.2.2006); автор-“призрак” (фактический автор, работающий на другое лицо), vt http://www.miripravo.ru/voc/voc_0.htm (16.2.2006);

безымянный автор; “негр” (автор, пишущий за другое лицо); автор-“призрак”; фактический автор, работающий на другое лицо, vt Автоматический словарь Мультитран. http://multitran.ru/c/m.exe?t=2996523_1_2 (10.2.2006).

⁸ Vt В. Танасийчук: Ещё одна загадка Эдгара По. <http://nauka.relis.ru/28/0509/28509080.htm> (25.2.2006); Вадим Шахович: Зуев М. Internet: Советы Бывалого Чайника. – Москва: Лаборатория базовых знаний, 1998. Первое сентября 72/1999 <http://ps.1september.ru/1999/72/5-4.htm> (25.2.2006).

⁹ Mitmete allikate põhjal *négre* (Dictionnaire International des Termes Littéraires. <http://www.ditl.info/lex/lexico.php> (10.2.2006); Langue française; <http://www.langue-fr.net/index.htm> (10.2.2006); WOD (10.2.2006); Wilpert 1989).

all keegi midagi teeb. Siit saab tuletada analoogia ka kõnesoleva terminiga, kas sõnade liitmise tulemusena saadud termini teine sõna on “isik” või “autor”, ei muuda siin sisu.¹⁰

Vastuolu *variautori* (= *ghost writer*) mõiste sisu ja selle kohta sõnastikus antud selgituse vahel ei lükka see kommentaar ometi ümber, ning seda kahel põhjusel. Esiteks samastatakse siin *varjunimi* ühtaegu *variisiku* ja *variautoriga*, osutades autori õigusele kasutada varjunime. Kummatigi ei sõltu varjunime kasutamise õiguse aktsepteerimisest või mitteaktsepteerimist midagi seoses variautorsusega. Üks autor võib kasutada ka mitmeid varjunimesid, jäädes seejuures ikkagi ainsaks isikuks, keda nende nimede all ilmunud teostega saab seostada. Variautorsuse korral on seevastu alati tegu **vähemalt kahe** isikuga, kusjuures ka *variisiku* ja *variautori* tõlgendamine ei ole sugugi *a priori* analoogne, nagu väidetakse viimase lausega, vaid siin on oma osa nii täiendsõna *vari* mitmetähenduslikkusel kui ka põhisõnade *isik* ja *autor* erineval semantilisel struktuuril. Kuna täiendsõnaga *vari* moodustatud liitsõnade tõlkimisel esineb vigu ka mõnedes teistes sõnaraamatutes (mõnedele neist osutatakse allpool) ning ka ülal tsiteeritud kirje on seni kohendamata, püüab käesolev kirjutis lahti seletada selliste sõnade tähenduse kujunemismehhanisme, et selliseid vigu oleks võimalik tulevikus ennetada.

Varju semantika liitsõna koosseisus

Nimisõna *vari* hõlmab mõisteid, mis on kõige üldisemalt lahti seletatavad kolme komponendi abil: (füüsiline) objekt, valgusvoog ja objekti taha jääv valgusvoo eest kaitstud ala. EKSS esitab märksõna *vari* (omastav: *varju*) all kümme tähendusvarianti, neist kolm sisaldavad omakorda vähem või rohkem eristatavaid varjun-deid:

VARI

- 1 tume kujutis, mis tekib valgusvoo teele jääva keha taga
  - 1a midagi ähvardavat, ebameeldivat
  - 1b tume(dam) värvitoon v varjund; (tumedam) laik; (pildi) varju(s)tatud pind
- 2 (kellegi v millegi ebaselgelt nähtava kujutise kohta)
  - 2a hingelise seisundi peegeldus inimese näol
  - 2b (eitavates väljendites hrl täh.: ‘mitte kübetki, üldsegi mitte’)
- 3 päikese eest kaitstud ja seetõttu suhteliselt pime ja jahe koht, vilu
- 4 kaitse tuule, sademete, hädaohu vms eest; peavari, ulualune
  - 4a (ainsuse kohakäänetes:) ulualla, peitu; uluall, peidus; uluall, peidust
- 5 varjav rajatis, varjualune, ulualune
- 6 varjamine, varjav kate; varjav ese v vahend; sirm
- 7 (kellegi v millegi kohta, mis vaevu, väga nõrgalt meenutab võrdlusobjekti)
- 8 vaim, surnud inimese kehatu kuju
- 9 kurjus, kurjuse maailm
- 10 toit, kõhutäide
idiom. (*halba*) *varju heitma*.

Esitatud tähendused võib jagada kahte rühma olenevalt sellest, kas *vari* tähistab objekti taha jäävat valgustamata ala/kujutist (VARI₁) või valgusvoo teele jäävat, valgust varjavat objekti ennast (VARI₂). Eesti keeles on põhitähenduseks just esimene variant, mis omakorda sisaldab kaht alltähendust:

- a) VARI_{1a} – ‘valgusvoo teele jääva objekti taha tekkiv **kujutis**’ (~ *kuju, siluett*) (sks *Schatten*; ingl *shade, shadow*; vn *мень*);
- b) VARI_{1b} – ‘valguse eest varjatud **koht** või **ala**’ (~ *vilu, varjuline koht*) (sks *Schatten*; ingl *shade*; vn *мень*).

‘Valgusvoo teel asuv objekt’ on *varju* sekundaarne tähendus, mida kajastab ka EKSS, seades selle tähendusvariandi alles 6. kohale:

VARI₂ – ‘valgust (tuult vms) tõkestav objekt, varjav **kate**’ (~ *sirm*) (sks *Deckung, Schutz; Schirm*; ingl *screen, shade*; vn *завеса; прикрытие; защита; ширма; щит; экран*).

Variandid (4) ja (5) hõlmavad mõlemat aspekti, nii ‘varjavat objekti’ kui ‘varjatud ala’:

VARI_{1,2} – ‘kaitse tuule, sademete, hädaohu vms eest; varjav **rajatis, varju-alune**’ (~ *peavari, ulualune; varje*) (sks *Deckung; Obdach, Unterkunft*; ingl *shelter, lean-to; cover*; vn *укрытие, приют, кров*).

Variantide (7)–(10) juures on tegemist metafoorsete kasutusviisidega: VARI_{1a} sisaldub tähendusvariantides (7) ja (8), kus *varjuks* nimetatakse ähmasena, ebareaalsena näivat objekti ennast; VARI_{1b} sisaldub variandis (9) ning VARI₂ variandis (10).

Liitsõnades esineb *vari* nii põhi- kui täiendsõnana. Mis puutub liitsõnadesse, kus *vari* on põhisõnaks (*õhtuvari, kuumavari, inimvari, naeratusevari* jne), siis nende tõlgendamine ei tekita harilikult probleeme, sest põhisõnas ja seega ka liitsõnas tervikuna sisalduv mõiste täidab tekstis referendina iseseisvat rolli, mille ühetähenduslik mõistmine on lauses eksplitsiitsete vahenditega tagatud. EKSS esitab sellise mudeli järgi moodustatud liitsõnad iga tähendusvariandi juures eraldi. Keerulisem on lugu liitsõnadega, milles mitmetähenduslik sõna on täiendsõnaks. Kuna kahest nimisõnast moodustatud liitsõna osade vaheline konkreetne sisuline seos ei ole vormi põhjal üheselt määratletav, sõltub suuresti põhisõna tähendusest, milline täiendsõna semantiline variant vastavas kombinatsioonis realiseerub.

Vaatleme lähemalt EKSS-is esitatud märksõnu, mille täiendkomponent on *vari*. Need liitsõnad, mida on kokku ca 40, võib jagada allrühmadesse vastavalt sellele, milline *varju* tähenduskomponent liitsõnas aktualiseerub ja mil määral on see seotud oma mõistelise vastaspoolega (varjav objekt varjatavaga ja vastupidi) ning kas referent on ise käsitletav varjuna või on sellega mingil muul viisil seotud.

Analüüsi tulemused võtab kokku tabel 1. Suurematest rühmadest on tabelisse kantud ainult kõige iseloomulikumad (tüüp)sõnad.

Analüüsitud liitsõnade puhul on valdavalt tegemist sõnadega, millega tähistatavad mõisted hõlmavad referendi kõrval ka teatavat teist objekti. VARI₁ ja VARI₂ on teineteisega onomasioloogiliselt seotud nagu paberilehe kaks poolt. Erandiks on ainult sõnad, mis sinse jaotuse järgi on paigutatud rühma (5) ja tähistavad (kuju-teldavaid iseseisvaid) varjusarnaseid objekte või nendega seonduvaid mõisteid.

Table 1. Täiendkomponendiga *vari-/varju-* moodustatud nimisõnade semantiline struktuur¹¹

O _r	1	2a	2b	3	4	5
N _{vari+n} [∈ VARI ₂]				<i>varjunimi</i>		
N _{vari+n} ⊂ VARI ₂	<i>varikatus</i> <i>varilaud</i> <i>varisein</i>	[O _x]	[O _x]	<i>variisik</i> <i>variettevõte</i> <i>varifirma</i>	O _x	
N _{vari+n} ⊂ VARI ₁	[O _x]	<i>varjupilt</i> <i>varjupool</i> <i>varjukülg</i>	<i>varivalitsus</i> <i>varikabinet</i>	O _x	? <i>variautor</i>	<i>varjukuju</i> <i>varjumees</i> <i>varjuriik</i>
N _{vari+n} [∈ VARI ₁]		<i>varjumäng</i> <i>varjuteater</i> <i>varjutaim</i> <i>varjuelu</i>	<i>vari-</i> <i>majandus</i>		? <i>varjukirjanik</i>	<i>varjupoks</i>
N _{vari+n} [∈ VARI _{1,2}]	<i>varjusadam</i> <i>varjukraav</i>					

O_r – referent;

N_{vari+n} – liitnimisõna täiendkomponendiga *vari-/varju-*;

O_x – tähistatavas mõistes sisalduv, referendiga lahutamatu seotud objekt;

[O_x] – referendiga mõisteliselt seotud, kuid sõna kasutuskonteksti seisukohalt irrelevantne objekt;

N ⊂ A – nimisõna, millega tähistatav mõiste kuulub mõistesse A;

N [∈ A] – nimisõna, millega tähistatav mõiste on semantiliselt seotud mõistega A.

Rühmadesse (1) ja (3) kuuluvad sõnad, mis tähistavad varjavaid objekte (N_{vari+n} ⊂ VARI₂) või mõisteid, milles varjamine on üheks signifikantseks tunnuseks (N_{vari+n} [∈ VARI₂]). Sealjuures ei ole rühma (1) mõistete (*varikatus*, *varilaud*) juures oluline, **mida/keda** need varjavad. Rühma (3) kuuluvad mõisted (*varjunimi*, *variisik*, *variettevõte*, *varifirma*) on aga varjatava objektiga lahutamatu seotud, see on nende sõnade kasutuskontekstis vähemalt sama oluline (või isegi olulisem) kui referent.

Analoogsed rühmad moodustuvad ka vastaspoolel. Rühma (2) kuuluvad nimisõnad tähistavad millegi varju või sellega seonduvat, kusjuures varjav objekt pole sõna mõistmise ega kasutamise seisukohalt oluline. Rühm (4), mille esindajaks võiks olla *variautor*, on vaadeldav rühma (3) peegelpildina. Kui *variisik*, *variettevõte* ja *varifirma* on avalikkusele teada ning tegutsevad (näiliselt) enda nimel, varjates tegelikke tellijaid, siis *variautor* kui tegija jääb ise reeglina tundmatuks, kujutades endast seega avalikkusele tuntud tellija varju.

Kui täiendkomponent *vari-/varju* on liidetud põhisõnale, mis tähistab füüsilist objekti, siis ei tekita liitsõna tõlgendamine erilisi probleeme: artefakte võib alati seostada teatava otstarbega, antud juhul (sihipärase) varjamisega, looduslike objektide (taimede ja loomade) puhul leiab rõhutamist neile loomuomane suhe varju (varjataluvus v -lembus). Abstraktseid mõisteid sisaldavad liitsõnad (*varjukuju*, *varjukülg*, *varjupool*, *varjukuju*, *varihing*, *varjumäng* jne) on seostatavad pigem teatud objekti varju (varjatud ala) kui varjava objektiga. *Varjusadam* ja *varjukraav* kui rajatised on seotud mõlema variandiga, sisaldades varju mõlemas tähenduses.

¹¹ Sümbolite valikul on toetutud Uno Mereste (2000: 179 jj) käsitlusele liitsõnaliste terminite semantilisest struktuurist ning Jan M. G. Aarts ja Joseph P. Calberti monograafias (1979: 25 jj) kasutatud mõistet spetsifitseerivate semantiliste tunnuste (LPRIM) tähistusviisile.

Erilist tähelepanu väärivad liitsõnad, milles põhisõna tähistab kas inimest või tema tegevusega seotud mõisteid, nt *isik, mees, firma, ettevõte, kabinet, valitsus, riik, majandus*, teiste hulgas ka meid huvitav *autor*. Lähtuvalt *variator*i eelpool aktsepteeritud tähendusest (= *ghost-writer*) ei saa seda paigutada kokku ei *variisiku* ega *varivalitsusega*. Inimene kui reaalne füüsiline objekt võib nii varjata (*variisik*) kui ka millegi/kellegi varjus tegutseda (*variautor*), samuti võib ta luua teatud institutsioone millegi varjamiseks (*varifirma*) või varjus tegutsemiseks (*varikabinet*). Millest on tingitud ühe või teise tähendusvariandi aktualiseerumine?

On tuntud tõsiasi, et mitmetähendusliku sõna lähim kontekstipartner tõstab sõna potentsiaalsest tähendusest esile ühe konkreetse semeemi. Pisut vähem on rõhutatud seda, et ka selle semeemi juures on võimalik fokuseerida erinevaid seeme (vt Aarts, Calbert 1979: 48 jj; Arold 2000: 38 jj). Nii võib omadussõnaline täiend iseloomustada kas isikut kui füüsilist olendit või mõnd selle isiku olulist tunnust (isikuomadust, tegevusala jne). Kumb võimalus realiseerub, see sõltub nii nimisõna kui ka lisatava omadussõna semantilisest struktuurist: vrd: *suur poiss – suur laulja; hea mees, laps, kodanik – hea õpetaja, laulja, sekretär* jne. Mõnda fraasi, nagu näiteks *vana pillimees, vana õpetaja*, võib mõista kaheti: nende all võib mõelda nii lihtsalt eakat inimest kui ka pika muusiku- või pedagoogistaaziga isikut (hoolimata vanusest).

Teatavat analoogiat võib täheldada ka liitsõnade juures. Ehkki nii *isik* kui *autor* tähistavad inimest kui elusobjekti, mis võib toimida füüsilise (katte)varjuna, on *autori* juures semantiliselt oluline isiku **tegevus** loojana. Liitsõnas, kus täiendkomponendiks on *vari*, jääb *isik* sel juhul tagaplaanile ja *vari* on tõlgendatav kui varjatud keskkond, kus looja tegutseb.

Selgemini on see nüanss tajutav nn “lääbipaistvate” isikunimetuste juures, milles referendi tegevus vm oluline tunnus on eksplitsiitselt väljendatud. Ehk ongi sellega seletatav sama mõiste tähistamiseks kasutatud alternatiivne väljend *varjukirjanik*, mida kasutab nt “ajaveebnik” Siim Teller oma kodulehel, kus ta värskeid lugemismuljeid jagades ühe raamatutegelase kohta muu hulgas kirjutab: “.. Tom on varjukirjanik e. stiilis see mees, kes tegelikult David Beckhami eluloo kirjutab, saab selle eest raha, aga nime raamatusse mitte.”¹²

“Varjude” roll ühiskonnas ja selle kajastused keeles

Kogu arutlus selle üle, millise varjuga ühel või teisel juhul tegu on, ei vääriks nii suurt tähelepanu, kui kirjeldatud probleem oleks eri keeltes enam-vähem ühesugune. Et aga mitmetes keeltes tehakse objekti *varju* ja objekti varjava *varju* vahel vahet ka leksikaalsel tasandil, sõltub tähendusvariandi õigest määramisest sobiva tõlkevaste leidmine. Nii on näiteks *varivalitsus* saksa keeles *Schattenregierung*¹³, *varjuelu – Schattendasein*, *varimajandus – Schattenwirtschaft*¹⁴, *varjuriik – Schattenreich*, *varjumees – Schattenmann*, *varjunimi* aga hoopiski *Deckname*, *varifirma – Scheinfirma*¹⁵ ja *variisik – Strohmännchen*¹⁶, mitte *Schattenperson*, nagu pakuvad uus “Eesti-saksa sõnaraamat” (ESS) ja “Eesti-saksa ärisõnastik” (ÄS), ega ka mitte *Hintermann* (ÄS). Kui nimisõna *Schattenperson* all mõistetakse saksa keeles pigem mingit kummituslikku kuju (vrd *Schattenmann*), siis *Hintermann*

¹² Vt http://www.siiimteller.com/archives/2004/07/mil_millington.html (22.03.2006).

¹³ Ingl *shadow cabinet* (EIS), vñ *теневое правительство*.

¹⁴ Ingl *underground economy, black economy* (EIS); vñ *теневая экономика*.

¹⁵ Ingl *front* (EIS), vñ *теневая фирма*.

¹⁶ Ingl *straw man, frontman* (EIS); vñ *подставное лицо*.

võib küll olla seotud variisikuga, seda aga ainult kui variisiku suunaja, varjatult tegutsev niiditõmbaja.

Nagu toodud näidetest selgub, võib eesti keeles sageli jääda selgusetuks, millist rolli üks või teine “vari” õieti täidab, kes selles “varjude maailmas” keda õieti varjab ja kuidas tuleks nimetada nende partnereid või mõistelisi vastaspooli.

Kõige lihtsam näib olevat lugu *varivalitsusega*, mis tegutseb küll realselt võimalikult oleval valitsuse varjus, kuid mitte selle otsese “varjuna”, vaid siiski iseseisvalt, juhindudes parajasti päevakorral olevatest probleemidest. Muutused valitsuse struktuuris ei pruugi kaasa tuua analoogilisi muutusi varivalitsuses.

Variisikutest, variettevõtetest ja varifirmadest saab rääkida seoses *varimajandusega*. Viimane eksisteerib suuresti tänu esimestele ja toimib nende kaudu. Sealjuures ei ole mõtet otsida varimajandusest firmade või ettevõtete analoogilisi struktuure. Allilm ei vaja legaalsete firmade koopiaid, seal aetakse äri oma seaduste järgi ning kehtivad omaette hierarhiad, mis kõik kokku moodustavad varimajanduse. Üks variisik võib tegutseda terve grupeeringu huvides, seda oma isikuandmetega varjates, nii nagu ka üks mafiooso võib varjuda mitme variettevõtte taha ja neid varjatult juhtida.

Variautori puhul on kahe isiku seos ühelt poolt kõige selgem ja otsesem: üks kirjutab (teise tellimusel), teist loetakse autoriks. Teiselt poolt jääb aga siin tihti ebaselgeks, kes on ikkagi **tegelik** autor. Kui tellimus esitatakse sel moel, nagu see toimus E. Vilde “Pisuhännas”, kus variautor Piibelehele anti vabad käed otsustamiseks, millest ja kuidas kirjutada, et insener Sanderile auhind välja teenida, siis pole kahtlust, et variautor = tegelik autor. Praktilises elus nii puhtaid “kaasusi” siiski peaaegu ei kohta. Variatorsuse spekter on väga lai, hõlmates erinevaid teenuseid, mida võib seostada konsultandi, nõuniku, erasekretäri vms tegevusalaga, kus kirjutaja saab töö tellijalt konkreetse ülesande, millest kirjutada, ja ka üldised juhised, kuidas seda teha. Seda ei peeta tänapäeval kummagi poole suhtes taunimisväärseks. Viimasel ajal on tõlke- ja toimetamisteenuste kõrvale tekkinud koguni omaette ametlikult tunnustatud (?) teenuseliik: *professional ghostwriting*, mille pakkujad avalikustavad (ilmselt siiski kokkuleppel tellijatega) koduleheküljel “oma” õnnestunud teoseid. Mil määral saab selliste tellimustööde puhul rääkida kirjutaja autorsusest, on mõlema osapoole sisetunde ja vastastikuse kokkuleppe küsimus. Eriti intrigeerivaks võib see küsimus kujuneda akadeemilise variautorsuse (ingl *academic ghostwriting*) alal.

Variautori abi on kasutanud eelkõige paljud poliitikud. USA presidentide Ricard M. Nixon ja Ronald Reagani kõnesid kirjutas väidetavalt Kenneth Khachigian¹⁷, George W. Bushi omasid Michael Gerson¹⁸. Neid kirjamehi nimetatakse ajakirjanduses ka lihtsalt *speechwriter*’iteks (kõnekirjutajateks), ehkki paralleelselt tuleb ette ka *ghost writer*. Selliseid näiteid võib leida ka lähemalt, eestikeelses ajakirjanduses küll enamasti vaid vihjamisi:

- (1) PR-mehed palkaksid Savile kõigepealt osavad kõnekirjutajad. Paavo Pettai (Idea) soovitaks Mihkel Mutti, aga kuuldavasti kasutab Mutti Tulviste. Mitmed pakuvad Lennart Merit ennast. Et siis ei kao kõned ka tulevikus.¹⁹
- (2) Tuntud intellektuaal, presidendi kõnede kirjutaja, Tartu ülikooli professor, Edgar Savisaare tõlk ja Vikerraadio “Rahva Teenrite” sõltumatu ajakirjandusekspert Rein Veidemann käis Soomes.²⁰

¹⁷ Vt Markus Larsson. Iraagis probleem Bushile tähtsaim. EPLOnline. 30.1.2003. <http://www.epl.ee/?artikkel=226483>.

¹⁸ Vt Gregg Zoroya. He puts words in Bush's mouth. USA Today 4.10.2001. <http://www.usatoday.com/life/2001-04-11-bush-speechwriter.htm>.

¹⁹ Vt Madis Jürgen. See on ju see onu, kes eile Henri juures saunas olid! Eesti Ekspress 10.5.2001. <http://www.ekspress.ee/Arhiiv/2001/19/Aosa/kuum10.html>.

- (3) “Kuna kirjanik Rein Veidemann on presidendi kõnede autor, siis taotleb ta autoriõigust, mis tähendab, et tekstis ei tohi muudatusi teha. Kuid president Rüütel tegi seda,” märkis anonüümseks jääda soovinud allikas.²¹

Näeme, et tipp-poliitikute võimalikest *ghost writer*’itest rääkides ei nimetata neid mitte *variautoriteks*, mis eelnevat arvesse võttes võiks olla omal kohal, vaid *kõnekirjutajateks* (*kõnede kirjutajateks*), kolmandas näites ka *kõnede autoriks*, kusjuures eelistatud on läbipaistva nimetuse kasutamine, mille sidumine täiendsõnaga *vari-/varju-* seostub pildiga, et kirjutamine toimub avalikkuse eest varjatult ehk varjus. *Autori* puhul sugeneb aga ambivalentsus just asjaolust, et ehkki kirjutamine/loomine on küll *autori* tähenduses oluline, ei tõuse see võõrsõnas piisavalt esile ja seepärast kiputakse *variaautorit* tugevamalt seostama füüsilise isikuga, kes peaks justkui kedagi varjama (nagu *variisik*), mitte aga ise varjus tegutsema (mida kinnitab ka ülal tsiteeritud vastus minu märkusele). Teiseks põhjuseks pean siin aga seda, et ka kõige meisterlikum kõnekirjutaja formuleerib ikkagi eelkõige tellija mõtteid, seega on tema autorsus tegelikult küsitav.²²

Ääremärkuse korras võiks siinkohal ka küsida, kuidas tuleks nimetada selliste tekstide tellijat. Eesti keeles pole selle kohta eraldi sõna kasutusele võetud. Saksa keeles pakuvad mitmed sõnaraamatud ka selle isiku tähistamiseks inglise hõnguga sõna, nimelt *Mummy*.

Ghostwriter (engl. = Geisterschreiber), Schriftsteller, die beruflich im Auftrag und anonym unter dem Namen ihrer Auftraggeber (**mummies**), bes. Politiker, Filmschauspieler, Sportler, Industrieller u. a. Personen von öffentl. Interesse oder überlasteter Erfolgsschriftsteller (z. B. A. Dumas d. Ä.), meist nach genauer Absprache Bücher, bes. Memoiren, oder Reden verfassen, bes. In Amerika; in Frankreich *nègre* genannt. (Wilpert 1989)

Mum|my [mʌmi], der; -s, -s [engl. mummy = Mumie]: *Auftraggeber eines Ghostwriters*. (GWDS; FWB)

Mummy [...] *m.6 Auftraggeber eines Ghostwriters [zu engl. mum ‘schweigend’]*. (Wahrig 2002)

Ilmselt on siin aga tegu pseudolaenuga, nagu seda on *Handy*, *Dressmann* jmt, sest inglise keeles nimisõnal *mummy* niisugust tähendusvarianti ei ole – vähemalt ei ole seda võimalik leida üldkasutatavatest sõnaraamatutest ega ka otsingumootorite kaudu. Küllap ei ole selle järele ka erilist praktilist vajadust.

Kokkuvõte

Mõiste *variautor* ühetähenduslik määratlemine, s.t palgatud tekstikirjutaja eristamine tegelikku autorit varju jätvast variisikust, on vajalik nii juriidilisest kui lingvistilisest vaatepunktist. Autoriõiguste kaitse seisukohalt oleks oluline kokku leppida, kas ja kui võrd tuleks variautorsuse puhul kõnelda vastutuse jagamisest kahe isiku vahel. Ennekõike eeldaks see üksmeelt selles, keda õieti variautoriks nimetada. Ülal toodud argumentidest lähtuvalt võiks sõna *variautor* olla kasutatav kahes vastandlikus kontekstis:

²⁰ Vt Mart Soidro. Tühised lorad versus tõsised asjad. Sirp. 15.07.2005. <http://www.sirp.ee/arhiiv.php>.

²¹ Vt Tuuli Koch. Veidemannid tüüls Rüütli kantsleji juhiga. EPLOnline 5.3.2002. <http://www.epl.ee/artikkel.php?ID=197057>.

²² Ehkki ERSs seda ei kinnita, torkab eri allikate võrdlemisel silma, et ka teistes keeltes välditakse tellimustöö kirjutaja nimetamist autoriks.

- a) Ehkki raamat ilmus N nime all, ei kirjutanud N seda ise, vaid palkas seda tegema **variator**, kelleks oli tõenäoliselt X.
variator = ghost writer = varjukirjanik (tegelik kirjutaja/autor)
- b) Ehkki raamat ilmus N nime all, on tema kuuldavasti üksnes **variator**, tegelik autor on hoopis X, kes kasutas N nime pseudonüümina.
variator = variisik

Kuivõrd *variisik* hõlmab üldmõistena ka fiktiivset autorit, tähistades isikut, kelle nime all autori teos avaldatakse, leiab käesoleva kirjutise autor, et sõna *variator* sobiks juurutada esimeses (seega ERSS-is juba fikseeritud) tähenduses. Sõnastikes tuleks aga sellele anda õige seletus: *variator* – võõra (harilikult tuntud isiku) nime all avaldatud teksti (anonüümseks jääv) kirjutaja. Nõnda on seda juba tehtudki nt Tartu Ülikooli raamatukogu elektroonilise kataloogi märksõnastikus, kust võib leida kirje: *Variatorid, ghostwriters, ghostwriting; ghostwriter – faktiline autor, kes kirjutab mõne nimeka isiku kõned või tema nimel ilmuvad kirjutised*.²³ Rõhutamaks variatori rolli tellimuse täitjana, võiks seda vastavalt vajadusele asendada ka konkreetsemate nimetustega, nt *kõnekirjutaja, memuaarikirjutaja* (kes erinevalt oma mälestusi üles kirjutavast *memuaristist* paneb kirja kellegi teise memuaare) või Siim Telleri poolt kasutatud *varjukirjanik*. Viimati nimetatud varianti sobiks kasutada eelkõige seoses tellimustööna valminud ilukirjandusteosega.

Kirjandus

- Aarts, Jan M. G.; Joseph P. Calbert 1979. Metaphor and Non-Metaphor. The Semantics of Adjective-Noun Combinations. Linguistische Arbeiten 74. Tübingen: Niemeyer.
- Arold, Anne 2000. Kontrastive Analyse der Wortbildungsmuster im Deutschen und im Estnischen (am Beispiel der Aussehensadjektive). Dissertationes Philologiae Germanicae Universitatis Tartuensis 1. Tartu.
- EIS = Veldi, Enn 2002. Eesti-inglise sõnaraamat. Tallinn: Koolibri.
- EKG I = Erelt, Mati; Kasik, Reet; Metslang, Helle; Rajandi, Henno; Ross, Kristiina; Saari, Henn; Tael, Kaja; Vare, Silvi 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. 1988 –. Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- ESS = Kann, Kallista; Kibbermann, Elisabeth; Kibbermann, Feliks; Kirotar, Salme 2003. Eesti-saksa sõnaraamat. 5., parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Valgus.
- FWB = Duden. Fremdwörterbuch 1990. 5., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Dudenverlag.
- Mereste, Uno 2000. Terminoloogilise liitsõnamoodustuse semantilisi aluseid. – Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü. Artikleid ja lühiaurimusi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 175–217.
- Meyers GTL 1995 = Meyers großes Taschenlexikon in 24 Bänden. Hrsg. und bearb. von Meyers Lexikonredaktion. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: BI Taschenbuchverlag.
- VL = Väari, Eduard; Kleis, Richard; Silvet, Johannes 2000. Võõrsõnade leksikon. Kuues, uuendatud trükk. Parandanud ja täiendanud Eduard Väari. Tallinn: Valgus.
- Wahrig, Gerhard 2002. Deutsches Wörterbuch. Neu herausgegeben von Renate Wahrig-Burfeind. Mit einem "Lexikon der deutschen Sprachlehre" Bertelsmann Lexikon Institut. 7. Auflage. Gütersloh/München: Bertelsmann.
- Wilpert, Gero von 1989. Sachwörterbuch der Literatur. 7., verb. u. erw. Aufl. Kröners Taschenausgabe, Bd. 231. Stuttgart: Kröner.

ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Tiiu Erelt (toim.), Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik (koost.). Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ÄS = Hiimäe, Mari; Püssa, Katrin; Schulz, Anu 1994. Eesti-saksa ja saksa-eesti ärisõnastik. Tallinn: TEA Kirjastus.

Võrgumaterjalid

Автоматический словарь Мультитран. <http://www.multitran.ru/> (10.2.2006).

Dictionnaire International des Termes Littéraires. <http://www.ditl.info/lex/lexico.php> (10.2.2006).

ERRS = Eesti Rahvusraamatukogu raamatukogusõnastik. <http://pang.nlib.ee/termin/> (17.11.2005).

GWDS = Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden. 1999–2004. Aktualisierte Online-Ausgabe. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag. Bibliographisches Institut F. A. Brockhaus AG, Mannheim. <http://www.duden.de/index.php> (12.3.2007).

Jürgen, Madis. See on ju see onu, kes eile Henri juures saunas oli! Eesti Ekspress 10.5.2001. <http://www.ekspress.ee/Arhiiv/2001/19/Aosa/kuum10.html> (10.2.2006).

Koch, Tuuli. Veidemannid tülis Rüütli kantselei juhiga. EPLOnline 5.3.2002. <http://www.epl.ee/artikkel.php?ID=197057> (10.2.2006).

Langue française. Éditeur Luc Bentz. <http://www.langue-fr.net/index.htm> (10.2.2006).

Larsson, Markus. Iraagi probleem Bushile tähtsaim. EPLOnline. 30.1.2003. <http://www.epl.ee/?artikkel=226483> (10.2.2006).

Möller, Peter. Philolex. <http://www.philolex.de/hegel.htm> (20.8.2006).

Pesti, Mele. Esiteks kirjanikud. Aga naised ikka ka: Anna Gavalda. Eesti Ekspress 16.11.2005. <http://www.ekspress.ee/viewdoc/21EB5923C1B03C64C22570B4005E3683> (16.3.2006).

Soidro, Mart. Tühised lorad *versus* tõsised asjad. Sirp 15.7.2005. <http://www.sirp.ee/arhiiv.php> (10.2.2006).

Zoroja, Gregg. He puts words in Bush's mouth. USA Today 4.10.2001 <http://www.usatoday.com/life/2001-04-11-bush-speechwriter.htm> (16.3.2006).

Танасийчук, Виталий. Ещё одна загадка Эдгара По. <http://nauka.relis.ru/28/0509/28509080.htm> (25.2.2006).

Tarand, Kaarel. Kelle laulu nad laulavad? Eesti Päevaleht 12.7.2003. <http://www.epl.ee/artikkel/240274> (12.3.2006).

Tartu Ülikooli Raamatukogu elektroonilise kataloogi märksõnastik INGRID. <http://ingrid.utlib.ee/> (22.11.2006).

Teller, Siim. Ajaveeb Teller plöksib. http://www.siimteller.com/archives/2004/07/mil_millington.html (29.7.2004).

WOD = Webster's Online Dictionary with Multilingual Thesaurus Translation. <http://www.websters-online-dictionary.org/> (10.2.2006).

Wortschatz-Lexikon. http://wortschatz.uni-leipzig.de/index_js.html (09.2.2006).

Шахович, Вадим. Зуев М. Internet: Советы Бывалого Чайника. – М.: Лаборатория базовых знаний, 1998. Первое сентября 72/1999 <http://ps.1september.ru/1999/72/5-4.htm> (25.2.2006).

Anne Arold (Tartu Ülikool) on erialalt saksa filoloog, uurimisvaldkonnad: leksikoloogia, leksikograafia, kontrastiivne lingvistika (sõnamoodustus, valents).

Anne.Arold@ut.ee

VARIAUTOR – STROHMANN ODER GHOSTWRITER?

Anne Arold

Universität Tartu

Den Anlass für den Beitrag gaben einige fehlerhafte Eintragungen in elektronischen und Printwörterbüchern. Das Hauptaugenmerk wird auf die als Fachwort akzeptierte Personenbezeichnung *variator* gerichtet, die mehrere Deutungen ermöglicht. Die Analyse einer Gruppe von Zusammensetzungen mit dem polysemen Bestimmungswort *vari* zeigt, auf welche Weise die Deutung eines komplexen Wortes von der semantischen Struktur des jeweiligen Grundworts abhängt. Eine Personenbezeichnung kann sich als Grundwort einer Zusammensetzung entweder auf die Person als ein menschliches Wesen oder auf die Person als Handlungsträger bzw. Träger einer Eigenschaft beziehen. Wenn die beiden Möglichkeiten gleichermaßen aktualisiert werden können, kann das Kompositum mit dem polysemen Erstglied *vari* gelegentlich nach zwei einander ausschließenden Mustern interpretiert werden. Um Missverständnissen bei der Deutung und Übersetzung von morphosemantisch ambivalenten Termini vorzubeugen, sollte diese Besonderheit bei der Prägung eines neuen Terminus unbedingt berücksichtigt werden, indem man die semantische Struktur der jeweiligen Konstituenten genau ermittelt und die Deutungsvarianten ihrer Kombinationen prognostiziert.

Schlagwörter: Lexikologie, Lexikografie, Wortbildung, Terminologie, Estnisch, Deutsch, Englisch